

Krzysztof Głowacki
Archiwum Państwowe w Radomiu
kgłowacki@radom.ap.gov.pl

Źródła do dziejów radomskiego przemysłu w XX wieku w zasobie Archiwum Państwowego w Radomiu

Primary sources in Radom National Archives
for history of Radom industry in 20th century

Bogaty, różnorodny i co najistotniejsze stale rosnący zasób Archiwum Państwowego w Radomiu mieści wiele dokumentów, będących świadectwem minionego. Szereg z nich dotyczy radomskiego przemysłu, który rozwijał się w mieście na przestrzeni lat. Niniejszy komunikat prezentuje materiały archiwalne dotyczące przede wszystkim najbardziej rozpoznawalnych zakładów przemysłowych prowadzących działalność na terenie Radomia w XX w., do których należały m.in. Zakłady Metalowe „Łucznik” im. Gen. Waltera, Radomska Wytwórnia Telefonów czy Fabryka Łączników. Tekst ukazuje możliwości poszukiwawcze, wskazując konkretne zespoły archiwalne i dokumenty, pomocne do odtwarzania procesu dziejowego, budowania obrazu przemysłu, który należy już do przeszłości i odżywa w pamięci radomian, a jego ślady nadal są widoczne w przestrzeni miejskiej. Autor podnosi również kwestie przeszkód w dostępie do treści źródeł, z którymi muszą liczyć się użytkownicy omawianych archiwaliów.

Radom, przemysł, Fabryka Łączników, Radomska Wytwórnia Telefonów, Zakłady Metalowe „Łucznik” im. Gen. Waltera, Browar Saskiego, Radomskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Radoskór”, „Marywil”

Rich, diverse, and most importantly, still growing collection of the National Archives in Radom is full of documents - heritage of the Past. Many of them concern industrial development in Radom over the years. This paper presents archives of well-known industrial units operating in Radom in 20th c., like Gen. Walter „Łucznik” Metal Works, Radom Telecommunication Equipment Factory and Radom Fittings Factory. It shows research abilities in certain archives and documents, helping to recreate the historical process and a view of the industry, which belongs to the past, but revives in memories of Radom inhabitants, and its traces are still visible in the town. The author also raises the issue of some obstacles, to get access to the sources, which fact potential users have to take into account.

Radom, Industry, Radom Fittings Factory, Radom Telecommunication Equipment Factory, Gen. Walter “Łucznik” Metal Works, Saski Brewery, “Radoskór” Radom Leather Works, “Marywil”

Historia ma wiele oblicz, które odkrywamy m.in. poprzez kwerendy archiwalne i konsumpcję ich owoców. Dana źródłoznawcza analiza rzuca głównie światło na materiały traktujące o legendach radomskiej sceny gospodarczej, zachęcając do poznania ich interesującej historii.

Zasób Archiwum Państwowego w Radomiu liczący ponad 4000 m.b. akt mieści szereg dokumentów, luster przeszłości, w których z powodzeniem odbija się miniona rzeczywistość, jawi się obraz tego, co niegdyś stanowiło dziś. Wśród tego ogromu materiałów o różnej proveniencji, parametrach fizycznych i przede wszystkim głębi informacyjnej, tak ważkiej dla badaczy, znajdziemy wiele dokumentów odnoszących się do działalności przemysłowej, która była prowadzona w Radomiu na przestrzeni wieków.

Zważywszy na różnorodność materiału archiwalnego i jego rozszanie po poszczególnych zespołach oraz formę komunikatu, skupiono się przede wszystkim na dokumentalnych pozostałościach podmiotów wytwórczych najbardziej kojarzonych z miastem w XX w.

Zdecydowana większość analizowanych materiałów rozmiarem zbliżona jest do formatu A4 i sporządzona została na nośniku papierowym w języku polskim. Językami pozostałych są zaś m.in. rosyjski, niemiecki i angielski. Korzystający z tych źródeł oprócz przeszkód w postaci języka obcego powinien również wziąć pod uwagę ewentualne trudności, jakie mogą pojawić się przy odczytywaniu treści zapisanych odręcznie oraz fakt, że lwia ich część nie posiada kopii cyfrowych dostępnych w serwisie Szukaj w Archiwach.

Wspomniane dokumenty dają bardzo duże możliwości ich twórczej konsumpcji. Mogą stanowić doskonałą podstawę źródłową dla dziejów konkretnych zakładów, ujęć monograficznych, jak i zostać z sukcesem wykorzystane do uzupełnienia bądź znaczącego poszerzenia istniejących już opracowań im poświęconym oraz prac odtwarzających procesy, jakie zachodziły w krajowym przemyśle, ze szczególnym uwzględnieniem radomskiego ośrodka przemysłowego.

Śmiało można stwierdzić, że Radom był miastem, które „łączyło”, gdyż to właśnie tu powstawały cenione aparaty telefoniczne. Początki działalności radomskiego producenta telefonów znajdują odbicie w aktach ujętych w zespole „Ericsson” Polska Akcyjna Spółka Elektryczna Fabryka w Radomiu (daty skrajne [dalej: ds.] 1930–1944), mieszczącym dokumenty odnoszące się m.in. do wzniesienia i ubezpieczenia fabryki oraz jej wyposażenia, produkcji i zatrudnienia¹.

Powojenne losy RWT oddaje ponad 11 m.b. dokumentów składających się na zespół pn. Radomska Wytwórnia Telefonów – RWT w Radomiu,

¹ APR, „Ericsson” Polska Akcyjna Spółka Elektryczna Fabryka w Radomiu, sygn. 24–27, 32–33, 37–39, 55–56.

o datach skrajnych 1945–2006. Zachowane akta pozwalają prześledzić działalność wytwórni oraz dokonać jej szerokiej i wielowątkowej analizy. Dobrym punktem wyjścia do badań nad RWT są jej kroniki obejmujące lata 1938–1990² i publikacje opracowane w związku z jej 30-leciem³ i 50-leciem⁴, zawierające szereg interesujących fotografii oraz skondensowane informacje o wytwórni.

Niezwykle frapująco przedstawiają się materiały promocyjne, do których należy zaliczyć druki informacyjne i fotografie wytwarzanych telefonów, pochodzące głównie z lat 90. XX w.⁵ Wyjątkowo zajmujący jest również krótki angielskojęzyczny film dokumentalny *Telefony z Radomia*, wyreżyserowany w drugiej połowie lat 70. XX w. przez Stanisława Kaczmarek, na którym uwieczniono proces powstawania telefonów w radomskiej wytwórni⁶. Szereg szczegółowych danych odnośnie produkcji i eksportu⁷ badacze znajdują chociażby w aktach związanych z realizacją kontraktów zagranicznych⁸ oraz dokumentacji poszczególnych modeli aparatów telefonicznych, jak np. „Mak”⁹ czy „Storczyk”¹⁰.

Kolejnym zakładem, z którego słynęło niegdyś miasto, a jego działalność znajduje odzwierciedlenie w dokumentach przechowywanych w radomskim archiwum, jest uruchomiona w latach 20. XX w. Fabryka Broni¹¹, funkcjonująca później m.in. pod nazwą Zakłady Metalowe „Łucznik”. Podmiot ten wytwarzał nie tylko broń, na czele z legendarnymi Visami, ale również różnego typu rowery, maszyny do szycia, przeznaczone do użytku domowego i komercyjnego, oraz maszyny do pisania¹².

² APR, Radomska Wytwórnia Telefonów – RWT w Radomiu, sygn. 319–320.

³ *Ibidem*, sygn. 322, bns; (*Radomska Wytwórnia Telefonów 1938–1968*, red. S. Witkowski, Radom 1968).

⁴ APR, Radomska Wytwórnia Telefonów – RWT w Radomiu, sygn. 323, bns (*Radomska Wytwórnia Telefonów 1938–1988*, tekst: B. Pikiewicz, Radom 1988).

⁵ APR, Radomska Wytwórnia Telefonów - RWT w Radomiu, sygn. 329.

⁶ *Ibidem*, sygn. 331.

⁷ *Ibidem*, sygn. 156, 336.

⁸ *Ibidem*, sygn. 380–385.

⁹ *Ibidem*, sygn. 424.

¹⁰ *Ibidem*, sygn. 427.

¹¹ W. Nalberski, *Fabryka Broni w Radomiu w latach 1922–1939*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, t. XXXVIII, 2003, z. 1–2; *80 lat Zakładu Zbrojeniowego w Radomiu 1925–2005. Od Państwowej Wytwórni Broni... do Fabryki Broni „Łucznik” Sp. z o. o.*, red. M. Olińfirowicz, Radom 2005; S. Piątkowski, *Fabryka Broni w Radomiu. Historia i współczesność*, Radom 2018.

¹² *Zakłady Metalowe „Łucznik” im. Gen. Waltera w Radomiu. 60 lat*, Praca zbiorowa, Radom 1985, s. 20–21, 24; Niniejszą jubileuszową publikację poprzedziło wydawnictwo opracowane na 50-lecie działalności zakładu tj. *Zakłady Metalowe „Łucznik” im. Generała Waltera w Radomiu. 1925–1927*, red. A. Jezierski, Radom 1975.

Zespół pn. Zakłady Metalowe „Łucznik” im. Gen. Waltera w Radomiu, o datach skrajnych 1922–2016, liczący niemalże 17 m.b. akt zawiera przede wszystkim dokumenty z lat powojennych. Materiały z okresu międzywojennego stanowi dokumentacja osobowa pracowników¹³, tabela¹⁴, album z rysunkami technicznymi roweru wojskowego¹⁵ oraz plan sytuacyjny fabryki¹⁶. Tragiczny czas okupacji przetrwał skorowidz imienny pracowników fizycznych z lat 1939–1944¹⁷. Archiwalia z danego zespołu pozwalają na stosunkowo dokładne prześledzenie wewnętrznego funkcjonowania zakładu, panujących w nim warunków pracy i obowiązujących zasad, poprzez lekturę zarządzeń, poleceń i innych komunikatów kierowanych do pracowników przez zwierzchnictwo, a także zbadanie przekształceń¹⁸, jakim ulegał na przestrzeni wieloletniej działalności.

Warte zbadania są chociażby, z uwagi na ich różnorodność tematyczną i drobiazgowość, protokoły pokontrolne zespołu rewizji gospodarczej, w których natrafimy m.in. na informacje dotyczące funkcjonowania zakładowej zawodowej straży pożarnej¹⁹. Sporo danych o działaniu zakładu przekazuje gazetka „Życie Załogi”²⁰ z lat 1969–1992. Ciekawie od strony wizualnej i informacyjnej przedstawiają się katalogi produktów oferowanych przez zakład, takich jak maszyny do szycia²¹, broń²² i elementy pneumatyczne²³, z lat 70., 80. i 90. XX w.

Radom znany był również z przemysłowego wyprawiania skór, czego dokumentalne świadectwa trafiły do miejscowego archiwum. Na pierwszy źródłowy plan wysuwają się takie zespoły jak Radomskie Zakłady Garbarskie z dokumentacją z lat 1946–1959 oraz Radomskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Radoskór” w Radomiu z datami skrajnymi 1954–1999. Prócz tego autor poleca uwadze archiwalia Zakładów Garbarskich „Lewenzon”²⁴ z lat 1942–1944, Zakładów Garbarskich „Nowość”²⁵ z lat 1924–1941 oraz akta Zjednoczenia Przemysłu Skórzanego Okręgu Kieleckiego w Radomiu

¹³ APR, Zakłady Metalowe ŁUCZNIK im. Gen. Waltera w Radomiu, sygn. 479.

¹⁴ *Ibidem*, sygn. 557–560.

¹⁵ *Ibidem*, sygn. 524.

¹⁶ *Ibidem*, sygn. 583.

¹⁷ *Ibidem*, sygn. 483.

¹⁸ *Ibidem*, sygn. 1.

¹⁹ *Ibidem*, sygn. 455, k. 366–372, Protokół nr 55/74 kontroli zakładowej straży pożarnej przeprowadzonej w dniach 19 XI 1974 r. – 3 XII 1974 r., 10 XII 1974 r.

²⁰ APR, Zakłady Metalowe ŁUCZNIK im. Gen. Waltera w Radomiu, sygn. 527–549.

²¹ *Ibidem*, sygn. 561.

²² *Ibidem*, sygn. 740.

²³ *Ibidem*, sygn. 562.

²⁴ APR, Zakłady Garbarskie „Lewenzon” w Radomiu, sygn. 1–3.

²⁵ APR, Zakłady Garbarskie „Nowość” w Radomiu, sygn. 1–6.

z lat 1945–1948, mieszczące wiele materiałów dot. radomskich podmiotów z branży garbarskiej.

Niemalże 10 m.b. archiwaliów daje szansę na dokładne, wieloaspektowe przeanalizowanie działalności „Radoskóru”, jego wewnętrznego funkcjonowania i produkcji, której efekty utrwalono w katalogu²⁶ wyrobów rymarskich i galanterii z 1966 r. oraz katalogach²⁷ obuwia z lat 70. i 80. XX w., stanowiących znakomite źródła dla badaczy historii mody i wzornictwa. Poruszając kwestię wytwarzania butów, nie można pominąć zespołu dokumentów fabryki obuwia Bata w Radomiu z lat 1932–1949, tworzonych w przeważającej większości przez akta personalne żydowskich robotników²⁸, pochodzące z lat 1941–1942.

Miasto znane było także dzięki płytkom ceramicznym powstającym w Fabryce Wyrobów Szamotowych i Kamionkowych „Marywil”, którego działalność pozostawiła także dokumentalne ślady stanowiące głównie bilanse²⁹ z lat 30. i 40. XX w. Poza tym akta dotyczące „Marywilu” oraz innych radomskich fabryk ceramiki z lat 40. i 50. XX w. odnajdziemy w zespole pn. Zjednoczenie Przemysłu Ceramiki Technicznej i Szlachetnej Okręgu Centralnego w Radomiu (ds. 1945–1950).

W znacznie większej liczbie zachowały się dokumenty obrazujące funkcjonowanie Radomskich Zakładów Materiałów Ogniotrwałych w Radomiu pochodzące z lat 1950–2005³⁰. Materiały mówiące o produkcji papierosów w mieście skrywa zespół pn. Zakłady Przemysłu Tytoniowego w Radomiu (ds. 1948–1996).

Radom, modyfikując nieco pewien slogan reklamowy, słynął w świecie, od Karpat po Hel, piwem Saskiego El³¹. W zespole pn. J. Saski i S-ka Browar Parowy w Radomiu uwagę należy zwrócić w szczególności na przekazującą wiele dokładnych danych dokumentację inwentaryzacyjną za lata 1919–1948, dającą możliwość prześledzenia zmian majątkowych wytwórni³².

²⁶ APR, Radomskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „RADOSKÓR” w Radomiu, sygn. 390.

²⁷ *Ibidem*, sygn. 391–396.

²⁸ APR, Polska Spółka Obuwia Bata S.A. w Krakowie Fabryka w Radomiu, sygn. 1–841.

²⁹ APR, „Marywil” Fabryka Wyrobów Szamotowych i Kamionkowych w Radomiu - Stanisław Burtan, sygn. 1–6, 10–15.

³⁰ APR, Radomskie Zakłady Materiałów Ogniotrwałych w Radomiu, sygn. 1–230.

³¹ Hasło w oryginale brzmiało: „Wszak wszyscy to wiecie, Radom słyne w świecie, od Karpat po Hel, piwem Saskiego El”, M. Rusek, *Jak Browar Saskich sławił Radom od Karpat po Hel*, radom.wyborcza.pl/radom/56,143526,23232546,jak-browar-saskich-slawil-radom-od-karpat-po-hel-zdjecia-wideo.html [dostęp 28 X 2022 r.].

³² APR, J. Saski i S-ka Browar parowy w Radomiu, sygn. 35–41.

W zespole pn. Urząd Skarbowy Akcyz i Monopolów Państwowych w Radomiu, w którego skład wchodzi dokumenty z lat 1914–1936, znajdują się źródła traktujące o różnych radomskich producentach wyrobów alkoholowych, browarach, fabrykach win i likierów, jak. np. browar Jana Zabełły³³, browar „Nektar”³⁴ czy fabryka win Leona Pinera³⁵. Ów zespół mieści także akta dotyczące się miejscowych octowni³⁶ i fabryk giliz³⁷.

W mieście prężnie rozwijał się także przemysł ciężki, co oczywiście nie pozostało bez śladu w dokumentacji przejętej przez Archiwum. Autor ma tu na myśli archiwalia Fabryki Łączników z lat 1957–2012, ukazujące jej funkcjonowanie, m.in. poprzez liczne fotografie³⁸. Poza tym w miejscowej skarbnicy dokumentów zabezpieczone zostały także akta powstałe w wyniku działalności radomskich odlewni³⁹, ujęte przede wszystkim w takich zespołach jak: Zakłady Odlewniczo-Metalurgiczne „Brago” w Radomiu (ds. [1929] 1933–1948), Odlewnia Żeliwa i Fabryka Maszyn Rolniczych „Rubinsztajn” w Radomiu (ds. 1939–1947) oraz Radomska Emaliernia i Odlewnia Żelaza w Radomiu (ds. 1943–1944). Radomskie Zakłady Mechanizacji Budownictwa „ZREMB” w Radomiu także posiadają swoją archiwalną reprezentację, którą stanowią dokumenty z lat [1964] 1965–2007.

Bardzo obszernym, zarówno pod względem materialnym, jak i z uwagi na ładunek informacji, które zawiera, jest zespół pn. Radomska Fabryka Wyrobów Metalowych „POLMETAL”, mieszczący ponad 14 m.b. akt z lat 1944–1998, pozwalających odtworzyć, dzieje „Błaszanki”. Poszukiwania pozostałości po radomskim przemyśle drukarskim można rozpocząć natomiast od dokumentów Zakładów Typo-Litograficznych „Jan Kanty Trzebiński” w Radomiu z lat 1853–1925, które zostały ujęte w samodzielny zespół.

W Radomiu produkowano również farby i lakiery. Dokumentalne ślady tej działalności tworzą m.in. zespoły: Przetwórnia Olejów Roślinnych „PORSZA” – Spółka Akcyjna (ds. 1931–1951), „POLIFARB” Radomska Fabry-

³³ APR, Urząd Skarbowy Akcyz i Monopolów Państwowych w Radomiu, sygn. 36, 74, 76; Ponadto materiały dot. Browaru „J. Zabełło” znajdziemy także w Zbiorze rodziny Zabełłów, APR, Zbiór rodziny Zabełło, sygn. 2.

³⁴ APR, Urząd Skarbowy Akcyz i Monopolów Państwowych w Radomiu, sygn. 35, 68–71.

³⁵ *Ibidem*, sygn. 33, 65.

³⁶ *Ibidem*, sygn. 77–83, 95.

³⁷ *Ibidem*, sygn. 85–89.

³⁸ APR, Fabryka Łączników Radom Spółka Akcyjna w Radomiu, sygn. 205–207.

³⁹ Dokumenty dot. radomskich odlewni mieszczą również następujące zespoły: Fabryka Odlewów Kutowanych M. Horowicz w Radomiu (ds. 1939–1943), Fabryka Odlewów Żelaznych i Emaliernia „Glinice” J. Rosenberg i J. Diament w Radomiu (ds. 1929–1944) i Fabryka Odlewów Żelaznych i Kutowanych „Stella” w Radomiu (ds. 1940–1942 [1943]), Zjednoczenie Przemysłu Wyrobów Odlewniczych w Radomiu (ds. [1945] 1958–1982).

ka Farb i Lakierów (ds. 1951–1977) oraz Radomska Fabryka Farb i Lakierów „Rafil” (ds. 1982–1995).

Oczywiście materiały do poszczególnych podmiotów przemysłowych znajdziemy nie tylko w zespołach archiwalnych, których nazwy odpowiadają nazwom danych zakładów lub zawierają ich wyróżniającą część. Z całą pewnością zasadne okażą się kwerendy m.in. w zespole pn. Akta miasta Radomia (ds. 1796–1959). Interesująco wyglądają choćby szczegółowe sprawozdania dot. stanu poszczególnych branż radomskiego przemysłu datowane na 1945 r., *ad exemplum* sprawozdanie poświęcone branży metalurgicznej przekazujące takie dane, jak nazwa zakładu, adres, własność, liczba pracowników z podziałem na fizycznych i umysłowych (aktualna i przed 1 IX 1939 r.), wielkość i rodzaj produkcji, obecność stołówek i świetlicy, problemy w funkcjonowaniu⁴⁰. Ponadto w danym zespole liczna jest też dokumentacja techniczna odnosząca się również do budowli przemysłowych, jak Projekt⁴¹ rozbudowy Garbarni „Venus”. Warto odnotować również Wykaz⁴² garbarń znajdujących się na terenie miasta Radomia, datowany na 1932 r.

Życie miejscowych zakładów przemysłowych zostało uwiecznione także na zdjęciach wchodzących w skład *Miesięcznych kronik fotograficznych województwa radomskiego* z końca lat 70. i początków 80. XX w., czego przykładem są zdjęcia obrazujące produkcję⁴³ papierosów w Zakładach Przemysłu Tytoniowego w Radomiu oraz kinkiet⁴⁴ wykonany przez Zakłady Sprzętu Oświetleniowego „Polam” w Radomiu.

Warto również sięgnąć do zespołu pn. Kancelaria Gubernatora Radomskiego (ds. [1864–1866] 1867–1917), który mieści wykaz⁴⁵ fabryk i zakładów działających w Radomiu w 1902 r., zawierający dokładne dane o liczbie pracowników (z podziałem na miejscowych i napływowych) i ich średnim wynagrodzeniu oraz informacje o przewidywanych redukcjach produkcji i zatrudnienia i ich czasie. W zestawieniu znalazły się chociażby garbarnie Teodora Karscha i Franciszka Wickenhagena, browary Saskiego, Zabięły i Keplera oraz fabryka „Marywil”.

W kwerendzie dot. przemysłu Radomia nie należy pominąć zespołu pn. Rząd Gubernialny Radomski (ds. [1854–1866] 1867–1917), gdyż skrywa

⁴⁰ APR, Akta miasta Radomia, sygn. 9671, s. 5–6, Sprawozdanie dot. radomskiej branży metalurgicznej, 1945 r.

⁴¹ *Ibidem*, sygn. t. 4479, Projekt rozbudowy Garbarni „Venus” w Radomiu, 1921–1922, 1927 r.

⁴² *Ibidem*, sygn. 8576, Wykaz garbarń znajdujących się na terenie miasta Radomia, 1932 r.

⁴³ APR, Komitet Wojewódzki Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Radomiu, sygn. 15093, ob. 2.

⁴⁴ *Ibidem*, sygn. 15100, ob. 12.

⁴⁵ APR, Kancelaria Gubernatora Radomskiego, sygn. 2936, k. 11–15.

on wiele ciekawych akt dot. życia gospodarczego interesującego nas ósrodka miejskiego w pierwszych latach XX w., jak np. dokumenty⁴⁶ w sprawie budowy wytwórni wód mineralnych F. Łagodzińskiego z lat 1905–1909.

Na szczególną uwagę zasługują także akta radomskich notariuszy, dokumenty z Wydziałów Rejestru Handlowego Sądów Okręgowego i Powiatowego w Radomiu, księgi hipoteczne i towarzyszące im zbiory dokumentów. Powyższe źródła charakteryzują się wyjątkową drobiazgowością i pozwalają w wielu przypadkach dokładnie prześledzić przebieg zmian, jakie zachodziły w funkcjonowaniu konkretnych jednostek gospodarczych i przeanalizować ich zmienną sytuację prawną i materialną. Za przykład może posłużyć tu np. trzeci egzemplarz umowy⁴⁷ spółki firmowej zawartej przez Jana, Józefa i Juliusza Saskich w celu prowadzenia browaru w Radomiu pn. „J. Sasaki i S-ka. Browar Parowy w Radomiu”, w której badacz odnajdzie szereg informacji oraz oryginalne, odręczne podpisy wspomnianych udziałowców.

Masę ważkich danych mieszczą wpisy w nadmienionym rejestrze handlowym, czego dowodzi, pośród wielu innych, fragment odpisu⁴⁸ z rejestru handlowego prowadzonego przez Sąd Okręgowy w Radomiu dotyczącego firmy Browar Parowy „Nektar” Spółka z o.o. w Radomiu. Komunikuje on choćby o nazwie spółki, celu jej działalności, dacie i miejscu powstania, kapitale zakładowym, składzie osobowym zarządu i uprawnieniach jego członków. Podobne informacje składają się na treść aktów notarialnych, jak akt⁴⁹ notarialny zawarcia spółki pn. „Browar i Słodownia St. Bruśnicki dawniej J. Zabiełto i S-ka w Radomiu, Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością”.

Bez wątpliwości owocne mogą okazać się również kwerendy przeprowadzane w aktach hipotecznych, z których dowiemy się np. jak zmieniali się kolejni właściciele nieruchomości fabrycznych i czy były one obciążone hipoteką. Bezsprzecznie bogatym w informacje źródłem są również zbiory dokumentów do ww. ksiąg hipotecznych, bardzo często zawierające plany pozwalające lepiej zlokalizować nieruchomość i jej kształt. W jednym

---

⁴⁶ APR, Rząd Gubernialny Radomski, sygn. 2638.

⁴⁷ APR, Sąd Okręgowy w Radomiu, sygn. 2393, brak numeracji stron, Trzeci egzemplarz spółki firmowej zawartej w celu prowadzenia browaru pn. „J. Sasaki i S-ka Browar Parowy w Radomiu”, 1924 r.

⁴⁸ APR, Sąd Okręgowy w Radomiu, sygn. 17730, k. 6v-7, Fragment odpisu poświadczonego z rejestru handlowego prowadzonego przez Sąd Okręgowy w Radomiu dot. firmy Browar Parowy „Nektar” Spółka z o.o. w Radomiu, 1931 r.

⁴⁹ APR, Akta notariusza radomskiego Roguskiego Władysława, sygn. 21, k. 184–188, Akt zawarcia spółki pn. „Browar i Słodownia St. Bruśnicki dawniej J. Zabiełto i S-ka w Radomiu, Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością”, 1931 r.

z takich zbiorów znajdujemy drobiazgowy wykaz⁵⁰ maszyn i urządzeń przemysłowych stanowiących własność browaru Saskich w Radomiu, pochodzący z 1925 r.

Archiwum Państwowe w Radomiu to miriady historii skrytych w dokumentach. Wiele z nich opowiada pasjonujące dzieje radomskiego przemysłu, trzeba się tylko dobrze w nie wsłuchać. Przekazują one zarówno *stricte* dane techniczne dot. wytwarzanych produktów, wielkości produkcji i zatrudnienia, jak i informacje o życiu kulturalno-oświatowym toczącym się w poszczególnych zakładach. Archiwalia te szeroko i szczegółowo oddają wielostronną przemysłową historię miasta ubiegłego wieku, stanowiąc dokumentalną bazę do opracowań naukowych poświęconych rozwojowi wytwórczości i bezcenne źródło wiedzy dla regionalistów i osób zainteresowanych tą problematyką, dostępne na wyciągnięcie ręki w czytelni akt.

Należy pamiętać, że dzieje radomskiego przemysłu sięgają znacznie wcześniej aniżeli XX w., a dokumenty o tym świadczące w dużej liczbie wypełniają półki miejscowego Archiwum Państwowego i nie zostały omówione w tymże komunikacie z racji jego formy i zakresu przedmiotowo-chronologicznego. Analizowane tu źródła stanowią subiektywny i reprezentatywny wybór spośród setek dokumentów tworzących dokumentalny pomnik przeszłości radomskiego przemysłu.

Krzysztof Głowacki – historyk i archiwista. Autor artykułów naukowych, wystaw archiwalnych i towarzyszących im katalogów. Absolwent Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach oraz pracownik Archiwum Państwowego w Radomiu (od 2015 roku). Interesuje się historią Polski XX wieku, w szczególności dziejami życia społeczno-kulturalnego w okresie międzywojennym i PRL.

---

⁵⁰ APR, Hipoteka Miejska Miasta Radomia, sygn. 451, załącznik X, Wykaz maszyn i urządzeń przemysłowych stanowiących własność browaru Saskich w Radomiu, 1925 r.

Bibliografia

Źródła archiwalne

1. Archiwum Państwowe w Radomiu:

Akta miasta Radomia, sygn. 8576, 9671, t. 4479.

Akta notariusza radomskiego Roguskiego Władysława, sygn. 21.

„Ericsson” Polska Akcyjna Spółka Elektryczna Fabryka w Radomiu, sygn. 24–27, 32–33, 37–39, 55–56.

Fabryka Łączników Radom Spółka Akcyjna w Radomiu, sygn. 205–207.

Hipoteka Miejska Miasta Radomia, sygn. 451.

J. Sasaki i S-ka Browar parowy w Radomiu, sygn. 35–41.

Kancelaria Gubernatora Radomskiego, sygn. 2936.

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Radomiu, sygn. 15093, 15100.

„Marywil” Fabryka Wyrobów Szamotowych i Kamionkowych w Radomiu – Stanisław Burtan, sygn. 1–6, 10–15.

Polska Spółka Obuwia Bata S.A. w Krakowie Fabryka w Radomiu, sygn. 1–841.

Przetwórnia Olejów Roślinnych „PORSZA” – Spółka Akcyjna, sygn. 1, 3.

Radomska Wytwórnia Telefonów, sygn. 156, 319–320, 322–323, 329, 331, 336, 380–385, 424, 427.

Radomskie Zakłady Materiałów Ogniotrwałych w Radomiu, sygn. 1–230.

Radomskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „RADOSKÓR” w Radomiu, sygn. 390–396.

Rząd Gubernialny Radomski, sygn. 2638.

Sąd Okręgowy w Radomiu, sygn. 2393.

Sąd Okręgowy w Radomiu, sygn. 17730.

St. Sasaki i J. Sasaki Browar Parowy Słodownia i Młyn w Ostrowcu n/Kamienną Spółka z o.o., sygn. 1–3.

Urząd Skarbowy Akcyz i Monopolów Państwowych w Radomiu, sygn. 33, 35–36, 65, 68–71, 74, 76–83, 85–89, 95.

Zbiór rodziny Zabiełto, sygn. 2.

Zakłady Garbarskie „Lewenzon” w Radomiu, sygn. 1–3.

Zakłady Garbarskie „Nowość” w Radomiu, sygn. 1–6.

Zakłady Metalowe ŁUCZNIK im. Gen. Waltera w Radomiu, sygn. 1, 455, 479, 483, 524, 527–549, 557–562, 583, 740.

Opracowania

- 80 lat Zakładu Zbrojeniowego w Radomiu 1925–2005. Od Państwowej Wytwórni Broni... do Fabryki Broni „Łucznik” Sp. z o. o.*, red. M. Olifirowicz, Radom 2005.
- Radomska Wytwórnia Telefonów 1938–1968*, red. S. Witkowski, Radom 1968.
- Radomska Wytwórnia Telefonów 1938–1988*, tekst: B. Pikiewicz, Radom 1988.
- S. Piątkowski, *Fabryka Broni w Radomiu. Historia i współczesność*, Radom 2018.
- W. Nalberski, *Fabryka Broni w Radomiu w latach 1922–1939*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, t. XXXVIII, 2003, z. 1–2.
- Zakłady Metalowe „Łucznik” im. Generała Waltera w Radomiu. 1925–1927*, red. A. Jezierski, Radom 1975.
- Zakłady Metalowe „Łucznik” im. Gen. Waltera w Radomiu. 60 lat*, praca zbiorowa, Radom 1985.

Internet

- M. Rusek, *Jak Browar Saskich sławił Radom od Karpat po Hel*, radom.wyborcza.pl/radom/56,143526,23232546,jak-browar-saskich-slawil-radom-od-karpat-po-hel-zdjecia-wideo.html [dostęp 28 X 2022 r.].